

Tomislav Jonjić — Stjepan Matković, *Iz korespondencije dr. Mile Budaka (1907.—1944.)*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2012., 766 str.

U izdanju Hrvatskoga državnog arhiva objavljena je 2012. knjiga arhivske građe pod naslovom *Iz korespondencije dr. Mile Budaka (1907.—1944.)*. Priređivači čak pet stotina izvornih dokumenata i autori vrlo vrijedne uvodne studije su Tomislav Jonjić i dr. sc. Stjepan Matković. Objavljena pisma, brzojavi, dopisi i dokumenti čuvaju se većinom u Budakovom osobnom arhivskom fondu u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a dio objavljenog gradiva nalazi se u drugim fondovima u tom arhivu, ali i u drugim institucijama. Ova opsežna monografija ukupno ima 766 stranica, od čega uvodna studija broji 174 (str. 13-187) stranice. Izvorna dokumentacija donesena je u prijepisu na 502 (str. 205-707) stranice, nakon čega su priloženi sažetak na engleskom jeziku, popis izvora i literature, imensko i autorsko kazalo te popis kratica. Zanimljivosti i atraktivnosti knjige pridonosi 27 fotografija te faksimila dokumenata na ukupno 14 (str. 189-202) stranica.

Objavljivanjem arhivskog gradiva omogućava se dostupnost izvora informacija široj zainteresiranoj publici, koja potom neovisno o interpretacijama pojedinih autora može donositi vlastite stavove o povijesnim procesima, događajima i osobama. Istovremeno, uvidom u izvorne dokumente koje su Jonjić i Matković popratili bogatim znanstvenim aparatom olakšavajući njihovo razumijevanje, stječe se bolji i plastičniji dojam o duhu vremena i prostora koje se proučava. Stoga ovo djelo predstavlja važan doprinos istraživanju prvenstveno političke povijesti Hrvatske tijekom turbulentne prve

polovine 20. stoljeća, ali i popularizaciji povijesne znanosti općenito. Njegova važnost dodatno je naglašena s obzirom na lik i djelo Mile Budaka, koji je kao književnik i političar imao izrazito važnu ulogu u političkom, kulturnom i društvenom životu Hrvatske u razdoblju između dva svjetska rata te naročito tijekom Drugog svjetskog rata. U historiografiji su uz njega vezane različite, nerijetko kontradiktorne i kontroverzne interpretacije pojedinih događaja, pa će u ovom prikazu prvenstveno biti riječi o uvodnoj studiji autora koje je cilj kontekstualizirati doneseno arhivsko gradivo u drugom dijelu knjige. Izvorni dokumenti dani su na uvid kako bi u skladu s njima svatko mogao donositi svoje zaključke, a studija predstavlja u kontekstu odnosa historiografije prema ovoj temi, kako kažu sami autori, »pokušaj da se o Budaku ponudi zaokružena i nepristranija slika«. Stoga su se upustili u detaljan prikaz njegova života uz sustavno prezentiranje i problematiziranje ranijih dostignuća historiografije navodeći sve relevantne autore, a potom zauzimajući jasan i argumentirani stav u pojedinim pitanjima. Naravno, u prikazu knjige nije moguće osvrnuti se na sve navedene teze, stoga će se tek donijeti kratak Budakov životopis s glavnim tezama analizirane studije, a za ono što nije ovdje spomenuto preporuča se uzeti Jonjićevo i Matkovićevo djelo u ruke.

Mile Budak rođen je 1889. u Svetom Roku, a prve pjesme počeo je pisati u gimnazijskim danima u Sarajevu, gdje se i politički aktivirao kao pravaš, slijedeći struju Josipa Franka nakon unutarstranačkih previranja. U Zagreb je došao studirati 1910., upisavši prvo zemljopis i povijest, potom pravo. No, diplomirao je tek 1920. jer je već u prosincu 1914. kao austrougarski vojnik bio zarobljen na bojištu te se u Zagreb vra-

tio tek u kolovozu 1919. godine. Doktorirao je već sljedeće godine, a kroz to vrijeme se i opet snažnije angažirao u okviru Hrvatske stranke prava. Kao blizak suradnik predsjednika stranke Ante Pavelića, nije priznavao Vidovdanski ustav i zalagao se za ostvarenje državne samostalnosti. Sve naglašenije međunacionalne tenzije eskalirale su nakon ubojstva Stjepana Radića 1928., na što je kralj Aleksandar reagirao uvođenjem diktature. Sve su političke stranke raspuštene, a na njenom udaru prvi su se našli komunisti i hrvatski nacionalisti, među kojima i Budak. Tako je krajem listopada 1929. bio zatvoren sedam mjeseci u sklopu istrage ubojstva Tonija Schlegela, a 1932. preživio je i pokušaj atentata. Krajem iste godine bio je jedan od potpisnika Zagrebačkih punktacija, a već u veljači 1933. otišao je u inozemstvo, gdje je nastavio politički djelovati u sklopu ustaškog pokreta. U emigraciji je bio do 1938., uglavnom u Italiji, uz relativno kratku epizodu u Njemačkoj (prosinac 1933. — listopad 1934.). U svibnju 1934. imenovan je poglavnikom, a u kolovozu iste godine »upravnim zapovjednikom pokretnih ustaških sila« na području Italije, da bi u siječnju 1935. preuzeo dužnost zapovjednika svih ustaških logora u Italiji. Jonjić i Matković smatraju kako se u toj novoj ulozi nije dobro snašao jer nije bio dovoljno autoritativan ni sposoban nametnuti stegu. Odbijaju međutim ranije historiografske pretpostavke o sukobu s Pavelićem, koji ga je u veljači 1937. smijenio s navedene dužnosti zapovjednika ustaških logora. Uostalom, smijenio ga je na njegov osobni zahtjev upućen još u svibnju 1936. godine.

Budak se potom u većoj mjeri posvetio književnom radu. Nakon potpisivanja ugovora između Kraljevine Italije i Kraljevine Jugoslavije u ožujku 1937. i zabrane ustaš-

kog djelovanja u Italiji, odnosno inicijative Stojadinovićeve vlade oko povratka emigranata, vratio se u Zagreb u srpnju 1938. godine. Vezano uz njegov povratak također su u historiografiji bile prisutne razne spekulacije o sukobu unutar ustaškog pokreta, no autori ovdje prikazanog djela nakon sistematične analize dostupne arhivske građe, literature i periodike zaključuju kako su to i ovog puta pogrešno utemeljene interpretacije. To jasno pokazuje i snažna Budakova aktivnost po povratku u Hrvatsku. Koristeći se pozicijom uglednog književnika, kojem se u kratkom razdoblju objavljuje veći broj djela, uključujući i iznimno dobro prihvaćen roman *Ognjište*, obilazi hrvatske krajeve i propagira pravašku ideju. Pokreće i tjednik *Hrvatski narod*, kroz koji snažno kritizira sporazumašku politiku HSS-a. Iz toga je razloga list i zabranjen u Banovini Hrvatskoj, u ožujku 1940., a Budak je istovremeno bio zatvoren u sklopu istrage o oštećivanju javnih govornica u Zagrebu eksplozivom i bombama.

Razvoj političke situacije u državi, a u kontekstu međunarodnih odnosa velikih sila, doveo je do raspada Kraljevine Jugoslavije i osnutka Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. godine. Mile Budak već je 13. travnja imenovan predsjednikom Hrvatskog državnog vodstva, koje je imalo ulogu privremene vlade NDH, a 16. travnja imenovan je u prvoj vladi NDH ministrom bogoštovlja i nastave. Odjel bogoštovlja već je u lipnju iste godine pripojen ministarstvu pravosuđa, pa je Budak do listopada 1941. obavljao funkciju ministra nastave. Jonjić i Matković ističu kako je za to vrijeme postigao prilične uspjehe u kulturi i školstvu, no istovremeno je provodio brojne restriktivne te diskriminatorne mjere protiv Srba, Židova i Roma te drugih percipiranih protivnika novouspostavljene države. Autori posebno ističu njegove karakterne osobine i mane, primjerice netaktičnost u javnim nastupima i manjak političkog talenta, koji su ga onemogućivali u boljem izvršavanju dužnosti. Upravo u tome pronalaze jedan od glavnih razloga njegove smjene s pozicije ministra. No, s obzirom na to da je odmah imenovan veleposlanikom u Berlinu, ključnom pozicijom u kontekstu međunarodnog etabliranja NDH, a na Novu godinu 1942. i ministrom bez lisnice, autori opet odbijaju ranije historiografske zaključke kako je do sukoba s Pavelićem Budak u NDH zauzimao prvenstveno drugorazredne pozicije. To potkrepljuju analizom funkcija koje je imao, kao što su: ustaški doglavnik, zastupnik u Hrvatskom državnom saboru, član središnjih tijela Matice hrvatske, da bi tijekom 1942. bio imenovan i redovitim članom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te naposljetku i predsjednikom Društva hrvatskih književnika. Uz to je uz Pavelića bio nedvojbeno medijski najpopraćenija osoba u NDH; a djela su mu doživljavala višestru-

ke naklade, a dio se i izvodio u domaćim, pa i u inozemnim kazalištima. Stoga autori kao odgovor na ranije pretpostavke o sukobu s Pavelićem i navodnom ignoriranju Budaka postavljaju provokativno i zanimljivo pitanje: *...nije li Budak bio na višim položajima od onih koje je objektivno zasluživao po svojim političkim sposobnostima? I ako je tako, zašto je tako: zbog Budakove popularnosti u širim slojevima pučanstva (zbog koje je Pavelić njegovu smjenu držao nepragmatičnom) ili zbog nekih drugih razloga?* Jonjić i Matković razloge relativnom slabljenju Budakova utjecaja, pa i postupnom slabljenju osobnih veza s Pavelićem, nalaze jednostavno u razlikama u okolnostima djelovanja u ilegalnom pokretu u odnosu na provedbu državne vlasti, što je mnogo kompleksnije, pa je i normalno da dolazi do zamjene položaja odnosno izbjivanja u prvi plan nekih drugih pojedinaca.

Ovu tezu potvrđuje i činjenica da su gotovo svi suvremenici i kasniji analitičari Budakova lika i djela isticali njegove slabo razvijene političke vještine. No usprkos tome u travnju 1943. imenovan je ministrom vanjskih poslova. Tu dužnost obavljao je do studenoga iste godine, nakon čega se povukao iz aktivne politike uslijed neslaganja s postupcima Njemačke nakon pada Italije u pitanju granica NDH na istočnojadranskoj obali, kao i neslaganja s Pavelićem u pitanju rekonstrukcije vlade. Naime, Budak je inzistirao da samo ustaše mogu biti članovi vlade te odbijao ideju pregovora s istaknutim bivšim HSS-ovcima. Pavelić je pak naposljetku odlučio imenovati predsjednikom vlade dr. Nikolu Mandića, a ministrom i zapovjednikom oružanih snaga Miroslava Friedricha Navratila. Budak je i time bio nezadovoljan i ubrzo je podnio ostavku na mjesto ministra vanjskih poslova. Nakon što je napustio politiku, posvetio se

književnom radu do kraja Drugog svjetskog rata. Po povlačenju iz Zagreba predao se Britancima, koji su ga sa skupinom od 69 građana predali partizanima 18. svibnja 1945. godine. Saslušan je 26. svibnja, a 1. lipnja protiv njega i još devet osoba podignuta je optužnica zbog protunarodnog i veleizdajničkog djelovanja, između ostalog. Sudeње je počelo 6. lipnja, a bez realne mogućnosti obrane osuđen je istoga dana na smrt vješanjem, koje je izvršeno u ranim jutarnjim satima već sljedećeg dana.

U skladu sa svime navedenim, na kraju ovoga prikaza djela, priređivača i autora Tomislava Jonjića i Stjepana Matkovića može se tek još jednom kazati kako je ono vrlo vrijedan i zanimljiv istraživački poduhvat, s naglaskom na uvodnu studiju koja predstavlja značajan doprinos hrvatskoj historiografiji. Izvorna arhivska građa postala je nakon objave mnogo dostupnija široj zainteresiranoj javnosti, te će nesumnjivo u budućnosti poslužiti kao važan izvor informacija, ali i kao temelj za brojna druga istraživanja. Valja se nadati da će u budućnosti objava izvornog arhivskog gradiva biti sve češća pojava jer će se tako u velikoj mjeri olakšati istraživanja, ali i popularizirati znanost.

• *Ivan Hrstić*

Danijel Vojak, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.—1941.*, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH »Kali Sara« — Romsko nacionalno vijeće, Zagreb, 2013., 229 str.

Knjiga *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.—1941.* Danijela Vojaka nastala je kao rezultat autorova višegodišnjeg istraživanja povijesti Roma, posebice između dva svjetska rata, u sklopu kojeg su nastali i autorov diplomski (*Odabrani primjeri iz povijesti Roma na području Europe u prvoj polovini XX. stoljeća*, 2003.) i magistarski rad (*Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske Banovine u razdoblju 1929.—1939.*, 2006.) te doktorska disertacija (*U predvečerje rata: Položaj romskog stanovništva u Banovini Hrvatskoj u razdoblju od 1939. do 1941.*, 2011.). Budući da povijest Roma predstavlja vrlo slabo istraženu temu u hrvatskoj historiografiji, autor donosi mnoge nove podatke iz do sada uglavnom nepoznatih arhivskih dokumenata.

Knjiga je podijeljena na dvanaest numeriranih poglavlja. Nakon *Predgovora* izdavača, predsjednika Romskog nacionalnog vijeća Veljka Kajtazija, te *Predgovora* (str. 1-2) u kojem autor ukratko objašnjava razloge za bavljenje neobičnom i do sada u hrvatskoj historiografiji praktički potpuno neistraženom temom romske povijesti, slijedi poglavlje *Izvori, literatura i metodologija* (str. 3-7), gdje se navode najvažniji arhivski fondovi i periodika korišteni pri pisanju knjige te korištena literatura, a raspravlja se i o pojmovima (dosljedno korištenje naziva »Romi«, osim u citatima) te o metodologiji analize povijesnih izvora.

Poglavlje *Iz povijesti Roma u Europi i Hrvatskoj od njihova doseljavanja do 1918.*